

Тицький С. І.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова

УНІВЕРСИТЕТ СВ. ВОЛОДИМИРА В ЕТНОПОЛІТИЧНОМУ ПРОСТОРІ М. КИЄВА 1900–1904 РР.

Стаття присвячена з'ясуванню місця і ролі Університету Св. Володимира в етнополітичному просторі м. Києва доби індустріально-бюрократичної трансформації українського суспільства на етапі революційної ситуації 1900–1904 рр. Уперше в українській історіографії зроблена спроба окреслити вплив студентства, викладацького складу та адміністрації Київського університету на ідеологічне і функціональне поля етнополітичного простору м. Києва, України та Східної Європи у перші роки ХХ ст.

Ключові слова: університет, етнополітичний простір, індустріально-бюрократична трансформація, студентство, бюрократія, наймана інтелігенція, визвольний рух, революційна ситуація.

Науково-технічна революція на її сучасному якісно новому етапі докорінним чином трансформує діючу світову систему виробництва, обміну і споживання товарів та її національні складові, систему суспільних відносин, вимагаючи від суспільства відповідного удосконалення його політичної організації. За цих обставин перед суспільною свідомістю та суспільствознавством, як її невід'ємною складовою, з особливою гостротою повстало завдання адекватного і своєчасного усвідомлення об'єктивних закономірностей цих процесів і передбачення їх ймовірних наслідків. За для повноцінного вирішення цього завдання безумовно необхідним є суттєво ревізувати, переусвідомити і знову систематизувати усталені неотрадиційні уявлення про витоки, становлення, еволюцію і якісну трансформацію індустріальної цивілізації в її цілісності та економічних, соціально-класових, етнонаціональних і політичних складових.

Першими суттєвий внесок у дослідження становлення індустріального суспільства в Україні у різних його вимірах зробили вітчизняні дослідники радянської доби [11, 12, 18, тощо].

Однак радянська ідеологічно-адміністративна цензура цілеспрямовано обмежувала доступ дослідників до джерельної бази і штучно звужувала тематику історичних досліджень, породивши рештою-решт творчу кризу української історичної науки у другій половині 1970-х – першій половині 1980-х рр. і позбавивши таким чином українських істориків можливості сприяти встановленню українства в інформаційно-індустріальне суспільство.

У свою чергу, українські історики пострадянської доби уособилися на дві чітко окреслені групи: 1) “традиціоналістів”, котрі продовжують трактували основні етапи української історії, включно з історією індустріалізації України, виходячи переважно з методологічних засад радянської історіографії” 2) “модерністів”, котрі некритично і певною мірою механістично, формалізовано засвоїли методологічні засади найбільш вживаних у “західній” історіографії філософсько-історичних течій і на цій теоретичній основі намагаються виправити дійсні та уявні недоліки і помилки радянських дослідників нової і новітньої історії України.

Щодо проблематичності внеску “модерністів” у подолання тематичної одномірності та заідеологізованості (ідеологічної опартійненості) радянської історіографічної спадщини можна певною мірою погодитися з аргументами і висновками Т. Попової, І. В. Верби, К. Ю. Гломозди [22, 3, 5]. При цьому необхідно зауважити, що “боротьба” з українсько-

радянською історіографічною спадщиною ведеться хоча і “модерними” методами і засобами, але у тій же тематичній площині, яка була вироблена і традиціоналізована тією ж українською радянською історіографією.

Так, при аналізі економічних складових промислової індустріалізації України новітні українські історики продовжують обмежуватися переглядом або уточненням таких його складових, як розвиток промисловості, модернізація сільського господарства, кредитно-банківської справи, транспорту, зв'язку, торгівлі тощо. Дослідники ж системи освіти, науки, медицини, комунального господарства, культури, мистецтва продовжують базуватися по суті на ідейно-теоретичних засадах радянського суспільствознавства, котре вважало ці галузі суспільної діяльності невиробничими, і тому фактично виносять ці галузі виробництва не речових товарів і суспільних благ за межі індустріалізаційного процесу.

Дослідники соціальної структури українського суспільства доби індустріально-бюрократичної трансформації також традиціоналістські продовжують виходити з двох основних постулатів радянського суспільствознавства, а саме: 1) соціально-класова структура складалася тільки з суспільно-економічних класів буржуазії, робітництва, міської і сільської дрібної буржуазії та самостійних суспільних верств інтелігенції, бюрократії, люмпен-пролетаріату тощо [12, с. 195-198, 316-317; 11, с. 244-252]; 2) через реакційну політику царських урядів населення українських міст було русифіковане, а українство на межі XIX і XX століть залишалося аграрною нацією колоніального типу [14]. Таким чином повністю ігнорується дійсна класова структура буржуазного суспільства в Україні доби індустріально-бюрократичної трансформації, котра на межі XIX–XX ст. складалася з основних класів буржуазії і робітництва, допоміжних класів дрібної міської і сільської буржуазії, протокласів бюрократії, найманої і самодіяльної інтелігенції та основних самостійних суспільних верств (утриманців, учнів (включно студентів), люмпен-пролетаріату і самостійних власників нетоварних господарств).

Виходячи з традиціоналістських засад таким же, по суті радянсько-традиціоналістським чином, досліджується суспільно-політична історія України другої половини XIX – початку XX ст. [17, 4, 6, 7, 8, 19, 20 тощо]

Через це до сьогодні залишається поза увагою вітчизняних істориків величезний пласт проблем життєдіяльності народу України доби буржуазної індустріалізації та індустріально-бюрократичної трансформації українства. Серед таких проблем важливе місце належить проблемі еволюції етнополітичного простору України і, перш за все, українських міст як провідних осередків і генераторів цієї трансформації.

Безумовно видатна роль в індустріально-бюрократичному перетворенні українського суспільства належить м. Києву та його громаді, другій за чисельністю у тодішній Наддніпрянщині.

У процесі розгортання якісно нової хвилі індустріалізації в Наддніпрянщині на межі XIX–XX ст. склалися 1) фабрично-заводські у своїй основі, промислові Пра-вобережний і Донецько-Криворізький, або Південний, райони та потужні промисло-во-торгівельні центри Одеса, Київ, Миколаїв, Харків, котрі не тільки надали нової конфігурації місцевим і регіональним товарним ринкам, але й сприяли поступовому формуванню загальноукраїнського ринку товарів-речей в межах Росії, прискореними темпами інтегрували українську економіку безпосередньо в новостворюваний світовий ринок; 2) три потужні культурно-освітні центри загальногосійського значення (Київ, Одеса, Харків), котрі поступово перетворювалися у самодостатні центри виробництва та обміну неречових товарів (наукової та іншої інформації, медичних та інших послуг, робочої сили

високої та, переважно, середньої кваліфікації).

Основним центром виробництва товарів-неречей для Правобережної України, Чернігівщини і, частково, для Полтавщини і Південної Білорусі був Київ з його університетом, новоствореним політехнічним інститутом, мережею приватних медичних й інших середніх спеціальних навчальних закладів, постійно зростаючою кількісно і якісно мережею типографій і літо-типографій, бібліотек, театрів [1, 13]

Незважаючи на постійно зростаючу конкуренцію Київського політехнічного інституту та незважаючи на панування серед університетських викладачів консервативного і, навіть, реакційного наукового світогляду, Київський університет залишався основним виробником висококваліфікованої найманої та самодіяльної інтелігенції для потреб науки, освіти, юриспруденції і медицини Північної, Правобережної і Центральної України. Окрім того значна частина його випускників знаходила робо-ту в промисловості, кредитно-банківській сфері, на громадській і державній службі, поповнюючи таким чином лави господарської та чиновної бюрократії.

Тому не дивно, що саме Київський університет св. Володимира з його сталою традицією одного з генераторів визвольного руху в Україні став у 1890-і – 1900-і роки став одним з провідних центрів етнополітичного простору м. Києва і важливою складовою етнополітичного простору Російської імперії.

На жаль, незважаючи на значну увагу українських дослідників до історії Київського університету [2; 9; 10, с. 257-310; 15; 16; 23], проблема місця і ролі Київського університету в етнополітичному просторі м. Києва, участі університетського студентства, викладачів та адміністрації в трансформацію цього простору на початку ХХ ст. залишається практично недослідженою.

Таким чином, метою пропонованої статті з'ясувати 1) внесок університету св. Володимира в еволюцію етнополітичного простору м. Києва 1900–1907 рр., 2) ступінь усвідомлення студентством, викладачами та адміністрацією університету об'єктивних закономірностей і потреб цієї еволюції, 3) вплив стану внутрішньоуніверситетського етнополітичного простору на внесок цього простору в розвиток і функціонування загальноміського етнонаціонального простору досліджуваного періоду.

Стрімке піднесення економіки Росії 1890-х рр. супроводжувалося якісною модернізацією більшості великих і середніх механізованих промислових підприємств м. Києва та збільшенням кількості зайнятих на них робітників. Зростаюча складність організації виробництва, зростаючі обсяги обміну товарів в умовах загострення конкуренції між підприємцями на тлі посиленого притоку в господарство міста іноземного та великоросійського капіталу примусили більшість власників великих київських фабрик і заводів піти на фактичну зміну форми власності на свої підприємства, а саме: відмовитися від традиційної буржуазної її форми (індивідуальної та сімейної) і перейти до бюрократичної форми володіння господарювання через корпоративізацію своїх фабрик і заводів, через перетворення їх на акціонерні товариства. Одночасно зростала кількість дрібних майстерень та середніх підприємств мануфактурного типу, мережа освітніх, лікувальних і культурних закладів. Суттєво зріс й ускладнився державний адміністративний апарат та виборне місцеве само-управління (міська дума, повітове і губернське земства).

Усього на 1897 р. в місті нараховувалося 36718 сімейних господарств і господарств однаків, котрі не мали найманих працівників. Дрібних домашніх, індивідуально-приватних та корпоративних господарств (артілей, кооперативів, акціонерних) з

найманими працівниками діяло 14186, середніх – 1109, “великих” – 839. При цьому підприємців виявилось 4454 осіб з 5740 членами сімей [21, с. 6-9, 94-96].

Успіхи промислової індустріалізації у сфері виробництва і обміну товарів сприяли і трансформації етносоціальної структури населення м. Києва.

У 1897 р. в Києві було 147168 самостійних осіб з 100555 членами сімей. [24, с. 96] У галузях виробництва речових товарів міста було зайнято 46115 самостійних осіб (31,33% усіх самодіяльних киян), з котрих від промисловості жилилися 36518 самостійних (24,81%). У галузях виробництва неречових товарів працювали 54891 самостійних осіб (37,30%), з котрих у торгівлі, громадському харчуванні, кредиті і страхуванні були зайняті 14962 самостійних (10,17%). Однак у галузях, котрі відіграватимуть визначальну роль у майбутній інформаційно-індустріальній економіці (освіта, наука, зв'язок, медицина) було зайнято лише біля 5 тис. самостійних осіб (до 4%). Окрім того, у сфері управління (включно військо) та громадських організацій нараховувалося 34012 самостійних осіб (23,11%). Різними поденниками і чорноробами працювали 6222 особи (4,22%). У домашній сфері були зайняті 27692 самостійних киян (18,82%) [24, с. 88-91, 93, 95, 96]

За класами і самостійними суспільними верствами кияни розподілилося у 1897 р. наступним чином.

До **буржуазії** Києва можна віднести 7683 самостійної особи, в т.ч. 5271 орен-додавців і рантьє, 1729 промислових хазяїв-підприємців, котрі наймали робітників, тощо [24, с. 83, 85-87]. **Робітничий клас** (робітники і прислуга) представляли **56929** самостійних осіб. З них у промисловості, транспорті, зв'язку, торгівлі, комунгоспі було зайнято 22745, поденників, чорноробів і різної прислуги – 33184 [24, с. 99, 101].

Серед киян виявилось не менше **13409 дрібних буржуа**, в т.ч. не менше 5671 осіб у ремісничій промисловості та 6223 чоловік у торгівлі [24, с. 83, 85, 87]

Протокласи були представлені у Києві таким чином. До **бюрократії** належали **10935** самостійних осіб. Вони працювали головним чином у духовному відомстві (4317), цивільному державному (2746) і військовому управлінні (1206), на транспорті (1602 чол.), у торгівлі і промисловості (727), тощо. До бюрократії певним чином прилягали 20774 вояків нижчих чинів, 921 нижчій чин жандармерії, поліції і пожежників, 2078 церковних послушників і послушниць [24, с. 91, 93, 94]. Даних про освітню, пресову бюрократію, літераторів матеріали перепису не містять. У місті мешкали і працювали **1092 самодіяльних інтелігенти** (без літераторів) та **5990 найманих інтелігентів** (1384 медики, 2440 освітян (включно з директорами), 454 техніки, 480 митців, акторів, науковців, 1232 домашніх і надомних працівників розумової праці та інших [24, с. 94-96].

До основних самостійних суспільних верств Києва належали **44716 утриманці**, в т.ч. 41065 утриманців своїх рідних, 3365 державних, громадських, приватних пенсіонерів, 2274 утриманця лікарень і притулків; а також **6952 учнів** (без учнів-робітників безпосередньо на виробництві) та **3639 люмпен-пролетарів** (1621 арештант, 1478 безробітних та ін.) [24, с. 87].

За офіційними підсумками перепису населення 1897 р. за ознакою рідної мови кияни поділилися на 134278 великоросів, 55044 малоросів, 29937 євреїв, 16579 поляків, 4354 німців, 2797 білоросів, тощо. [21, с. 88-90] З урахуванням реальних етнічних джерел природного приросту корінних киян та міграційних потоків з Київщини, українських та неукраїнських губерній серед мешканців Києва фактично етнічні українці (включно мовно русифікованих) складали до 60-63% киян, росіяни – до 15-18%, євреї – до 12,55%, поляки – до 7,27%, німці – до 2,18%. Київські євреї мешкали переважно в межах Пласкої, частини

Подільської і Либідської поліційних дільниць (нижня частина Великої Васильківської, більша частина Жилинської вилиць тощо). Великороси тяжили до проживання на території Старокиївської, Двірцевої дільниць, а також, певною мірою, Бульварної і Либідської. Київські поляки також тяжили до старого центру Києва. Українці явно переважали серед мешканців Пласкої, Лукьянівської, Либідської та Бульварної дільниць, а також на Деміївці та Саперній Слобідці.

На початок ХХ ст. Київський університет з підпорядкованими йому ботанічним садом, клініками, анатомічним театром, майстернями мав унікальне для м. Києва розташування. В радіусі 3-4 кварталів від нього розташовувалися: малі пекарні, фірмові магазини, доходні будинки, найсучасніша гільзова та інші фабрики вздовж Великої Васильківської та прилеглих до неї малих вулиць, вздовж вулиці Жилинської та прилеглої до неї річки Либідь розташовувалися майстерні, дрібні мануфактури, доходні будинки. Закінчувалася вул. Жилинська одним з трьох головних фабрично-заводських анклавів міста (Південно-Руський машинобудівний завод, головні залізничні майстерні Південно-Західної залізниці та низка інших великих і середніх фабрик і заводів) та головними транспортними воротами Києва (залізничний вокзал з прилеглими товарними станціями). До неї ж тяжів Галицький базар (один з найбільших у місті) з прилеглими пекарнями, майстернями, крамницями і магазинами. Бібіковський бульвар відзначався доходними будинками, 1-ю Київською гімназією та канцелярією попечителя Київського учбового округу. На вулицях Велика Володимирська, Фундуклеївська, Прорізна, Велика Житомирська, Ярославів вал, окрім крамниць, магазинів, майстерень, типографій, облаштувалися основні середні і середні спеціальні навчальні заклади міста. Софійська площа з її урядовими установами, Думська площа з установами міського та станово-сословного самоврядування, Хрещатик з магазинами, ресторанами, кондитерськими, типографіями, банківськими філіями і банкірськими конторами завершував це своєрідне магічне коло, майже в центрі якого знаходився університет св. Володимира [1].

Таке розташування університету суттєво сприяло виконанню ним ролі одного з епіцентрів етнополітичного простору м. Києва.

Незважаючи на відкриття наприкінці 1890-х рр. Київського політехнічного інституту, Університет св. Володимира і на початку ХХ ст. залишався головним виробником високоякісної і висококваліфікованої робочої сили, орієнтованої на виробництво не речових товарів в сфері науки, освіти, культури, медицини, юриспруденції для більшої частини України.

З таких соціально-економічних та етносоціальних підвалин і функціонував етнополітичний простір міста, основними політичними системоутворюючими якого протягом 1900–1904 рр. були місцеві інституції державно-адміністративного апарату, монархічні організації (київський відділ “Русского собрания” тощо), місцеві осередки революційних партій (РСДРП, ПСР, РУП, ППС) і організацій (організація “Искры”, “Рабочая Воля”, “Красное Знамя”, “Бунд” від серпня 1903 р., сіоністи-соціалісти, з осені 1903 р., “Союз Освобождения” і “Союз земцев-конституціоналістів” тощо). За роки революції поряд з адміністративно-державними органами з їх пресою, місцевими осередками революційних партій РСДРП, ПСР, Українського союзу (“Спілки”) РСДРП, “Поалей Ціону”, “Бунду”, конституційних демократів, РУП (УСДРП), федерації анархістів (переважно анархістів-комуністів) етнополітичний простір Києва формували місцеві осередки новостворених націонал-ліберальних (УДП, УРП, УНП, тощо), консервативних (“Союз 17 Октября”, “Партия мирного обновления”, “Прогрессивно-экономическая

партия”) та контрреволюційно-монархічних (“Русская монархическая партия”, “Партия Правового Порядка”, тощо) партій і самодержавницько-шовіністичних політичних організацій (“Киевское Русское собрание”, “Союз Русского Народа”, “Союз руських робочих”, “Русский Народный Союз имени Михаила Архангела”, тощо).

Київський університет вступав у ХХ ст. як частина складеного протягом 1860-х – 1880-х рр. і певною мірою трансформованого у 1890-і рр. в умовах нового етапу промислової індустріалізації етнополітичного простору м. Києва, у якому легальний сегмент майже абсолютно формувався і контролювався державною і церковною бюрократією через державні владні установи і православну церкву, а нелегальний сегмент опинився під майже повним контролем соціал-демократичних організацій і гуртків, котрим вдалося швидше ніж новостворюваному осередку соціалістів-революціонерів відновитися і розширити свою діяльність після масових арештів весни – літа 1898 р. [25].

У внутрішньому етнополітичному просторі університету св. Володимира до 1903 р. виключну роль відігравала Київська союзна рада об’єднаних земляцтв та організацій (далі КСРОЗО), котра поступово занепадала під впливом партизації університетського студентства та жорстких репресій органів МВС, Окремого корпусу жандармів і міністерства народної освіти. Певною мірою її роль в організації і координації студентського руху взяв на себе Комітет старост, а в роки революції – рада студентських представників. У той же час активна діяльність ліберальних і радикальних революційних студентів примусила місцеві органи влади та університетську адміністрацію задіяти політику розколу студентського руху через створення і підтримку осередків студентів “партії порядку”, студентів-“академістів”. Від останніх певною самодіяльністю відрізнялися члени РОНу, створеної за ідейної підтримки професора Т. Д. Флоринського.

КСРОЗО зазнала важкого удару від Київського ГЖУ навесні – влітку 1899 р. в результаті арештів і висилки більшості її активістів [26].

Університет в етнополітичному просторі м. Києва 1900–1904 рр.

У січні 1900 р. в Києві відбулися масові заворушення студентів, котрі в університеті очолювалися радикальним крилом КСРОЗО [28].

Частка активних учасників студентських виступів у вигляді внутрішньо університетських демонстрацій, сходок, страйків та обструкцій, як правило, становила 15-20% загальної чисельності студентів, у критичні моменти протистояння з адміністрацією університету ця частка зростала до 30-45%.

Студенти-есдеки поступово почали втрачати свою роль безпосередніх організаторів робітничих гуртків, однак продовжували монополізувати пропагандистську роботу і вивчення марксизму робітниками. Вони взяли активну участь у підбурюванні київських пекарів на страйк проти зловживань хазяїв пекарень і булочник міста на великоднівні свята. Страйк відзначався масовістю і впертим характером, мав наслідком вироблення губернатором і міською владою правил роботи у пекарнях міста за зразком раніше затверджених правил для власників пекарень Одеси [27].

29 квітня 1900 р. на Фундуклеївській вулиці, у будівлі благодійної студентської їдальні була арештована сходка київських соціал-демократів, серед яких більшість склали студенти університету та інтелігенти. У помешканнях багатьох затриманих виявили листівки, газети, шифри, елементи гектографів, письмові свідчення участі у революційному і студентському рухах [29]. Таким чином вдалося зірвати першо-травневу демонстрацію і загальноміський страйк [30]. Матеріали дізнання засвідчили панівне місце соціал-демократів в етнополітичному просторі університету, їх генеруючу роль у студентському

русі та активну участь студентів – соціал-демократів у революційній пропаганді серед робітників фабрик і заводів на території Либідської поліційної дільниці.

Влітку 1900 р. етнополітичний простір університету традиційно не функціонував через канікули. Більшість студентства і майже всі викладачі виїздили з міста на відпочинок. З цієї ж причини студенти університету практично не брали участі у підготовці липневого страйку робітників пекарень Києва.

Першого потужного удару в ХХ ст. Київська союзна рада зазнала від КГЖУ на межі 1900 і 1901 років, після організації осінньо-грудневих студентських заворушень у формі сходок, страйків, обструкцій і демонстрацій в стінах університету під культурницькими, “академічними” і морально-етичними гаслами. Застосування адміністрацією університету і місцевою державною адміністрацією “Тимчасових правил” від 29 липня 1899 р. для відправки у “солдати” 183-х студентів кількісно ослабило КСРОЗО [35], але одночасно сприяло зміцненню корпоративної солідарності студентів, посилило прихильність освіченої частини киян до їх боротьби за демократизацію вищої школи та сприяло поліпшенню координації дій зі студентами КПП і студентством Петербурга, Москви, Харкова та Одеси.

У січні 1901 р. відбулися заворушення київського студентства з приводу видання царським урядом постанови про зарахування студентів до військової служби за участь в страйках. Головним чином вони пройшли в університеті [34].

14 лютого 1901 р. бувший студент трьох університетів П. В. Карпович смертельно поранив міністра народної освіти М. П. Боголепова за репресію проти київських студентів. Смерть міністра, масові студентські заворушення і зростаючі протести громадськості проти “солдатчини” київських студентів на певний час спонукали ректора Київського університету і попечителя навчального округу до певного ослаблення репресивного режиму. Одночасно активізувалися та координувалися групи студентського опору революційним студентам.

2 березня 1901 р. на Хрещатику робітники і студенти провели, заздалегідь сплановану та оголошену політичну демонстрацію під червоним прапором [32].

12 квітня КГЖУ відкрило дізнання про діяльність “Київської союзної ради об’єднаних земляцтв та організацій” у Київському університеті та “Організаційного комітету” Київського політехнічного інституту, а 18 квітня – справу про заворушення студентів в університеті і політехнікумі [36, 35].

6 травня 1901 р. відбулася нова демонстрація на Хрещатику за участі робітників і студентів [33].

За дорученням Київського комітету РСДРП члени КСРОЗО В. Б. Гальперін і Розенштейн взяли участь у масовій сходці студентів КПП 5 грудня 1901 р., котра завершилася того вечора імпровізованою ходою зі співами від кінцевої зупинки святошинського трамваю Бібіковським бульваром.

22 грудня 1901 р. цар затвердив “Тимчасові правила організації студентських установ”, до яких було прикладене “Попереднє оголошення студентам” з двох пунктів, котрі передбачали залишення усіх студентів II – V курсів на другий рік на тих же курсах та звільнення студентів I-х курсів з університетів з правом нового вступу до них з серпня на загальних підставах, якщо через студентські заворушення зупинка занять в університеті протягом року тривала понад 4 тижні [41, арк. 2]. 22 січня 1902 р. Київська Союзна Рада поширила в університеті оголошення про при-значення на 24 січня в 14-й аудиторії сходки студентів для спільного обговорення Тимчасових правил. Зібралось до 1000 студентів.

Вони вислухали промову проф. Є. Трубецького, який переконував студентів обрати на курсових зборах старост і вислухати роз'яснення професорів змісту нових правил. Після того, як більшість прихильників порядку розійшлися, була прийнята резолюція про невизнання цих правил, оголосити університет закритим і розпочати з 25 січня 1902 р. страйк з обструкцією до оголошення повної автономії університетів, запровадження прийняття до університетів слухачів без різниці статі і національності і повернення раніше виключених студентів до їх вузів [41, арк. 7, 11, 17].

Проти сходки не застосували репресій, бо серед майже 1000 її учасників на початку було понад 500 “прихильників порядку” [41, арк. 17].

До 11.00 25 січня заняття відбувалися, а потім почався страйк з обструкціями. Страйк охопив усі факультети, тільки у лікарнях і клініках лекції і практичні заняття продовжувалися. Вибори старост не відбулися.

Щодня університетом поширювалися гектографовані бюлетені про хід страйку від Київської Союзної ради (дамі КСР). Поступово йому почав опонувати Комітет старост, обраних зусиллями адміністрації університету на більшості факультетів і курсів.

30 січня КСР призначила на 1 лютого (11.00) в аудиторії № 14 загальностудентську сходку для обговорення поточних студентських справ. У свою чергу Комітет старост вивісив оголошення з проханням до студентів зібратися у той же час і там же для обговорення питання про страйк, бо більшість курсових зборів незначною більшістю висловились проти страйку [41, арк. 17, 18, 50].

31 січня студенти-есери активно агітували взяти участь у вуличній демонстрації на Хрещатику, призначеній на 2 лютого. У головному корпусі університету розкидали прокламації: Бюлетень про результати голосування курсових зборів про страйк, “Відомості з Одеси” від Київської союзної ради та писана прокламація проти Київської Союзної ради.

1 лютого в аудиторії № 14 відбулася загальна сходка чисельністю 728 студентів. На її початку ректор попередив присутніх про заборону загальних сходок. Однак студенти його не дослухалися. 700 студентів проти 28 проголосували за продовження страйку та обструкції, але резолюції ректорові не передали. Після закінчення цієї сходки в аудиторії № 14 зібралися 430 “прибічників порядку”. Ректор їх закликав розійтися. вони прийняли резолюцію стати до занять з 4 лютого і розійшлися [41, арк. 64-64 зв.].

Тим часом у будівлі університету поширювалися прокламації: № 3 від “партії свободомислячих” з осудженням дій Ради старост за “угодовство” з радикалами з Союзної Ради, групи студентів різних курсів (від імені 120 студентів проти проведення страйку і проти Союзної ради і Ради старост), “Ради опозиції”, “групи протестуючих” проти “Союзної ради”, “Союзної радиц із закликом взяти участь у вуличній демонстрації на Хрещатику 2 лютого.

2-3 лютого (субота і неділя) на Хрещатику і прилеглих вулицях відбувалися демонстрації і сутички з поліцією. Було арештовано до 20 студентів університету. Слідство КГЖУ встановило причетність до організації цих заворушень та активну участь у них і студентів університету [37, 39; 41, арк. 64-64 зв., 84].

Заступник міністра НП Зенгер особисто прибув до Києва. Він наважився 4 лютого відвідати лекції в університеті. Лекція Самофалова за його присутності пройшла безперешкодно, але наступна лекція ректора Фортинського за присутності Зенгера, попечителя та заступника попечителя була зірвана великим натовпом обструкціоністів (до 400 осіб), котрі з піснями вломилися у зачинені двері і заблокувала вихід з аудиторії. Після обміну промовами заступника міністра і деяких студентів, натовп випустив Зенгера з

Вони вислухали промову проф. Є. Трубецького, який переконував студентів обрати на курсових зборах старост і вислухати роз'яснення професорів змісту нових правил. Після того, як більшість прихильників порядку розійшлися, була прийнята резолюція про невизнання цих правил, оголосити університет закритим і розпочати з 25 січня 1902 р. страйк з обструкцією до оголошення повної автономії університетів, запровадження прийняття до університетів слухачів без різниці статі і національності і повернення раніше виключених студентів до їх вузів [41, арк. 7, 11, 17].

Проти сходки не застосували репресій, бо серед майже 1000 її учасників на початку було понад 500 "прихильників порядку" [41, арк. 17].

До 11.00 25 січня заняття відбувалися, а потім почався страйк з обструкціями. Страйк охопив усі факультети, тільки у лікарнях і клініках лекції і практичні заняття продовжувалися. Вибори старост не відбулися.

Щодня університетом поширювалися гектографовані бюлетені про хід страйку від Київської Союзної ради (дамі КСР). Поступово йому почав опонувати Комітет старост, обраних зусиллями адміністрації університету на більшості факультетів і курсів.

30 січня КСР призначила на 1 лютого (11.00) в аудиторії № 14 загальностудентську сходку для обговорення поточних студентських справ. У свою чергу Комітет старост вивісив оголошення з проханням до студентів зібратися у той же час і там же для обговорення питання про страйк, бо більшість курсових зборів незначною більшістю висловились проти страйку [41, арк. 17, 18, 50].

31 січня студенти-есери активно агітували взяти участь у вуличній демонстрації на Хрещатику, призначеній на 2 лютого. У головному корпусі університету розкидали прокламації: Бюлетень про результати голосування курсових зборів про страйк, "Відомості з Одеси" від Київської союзної ради та писана прокламація проти Київської Союзної ради.

1 лютого в аудиторії № 14 відбулася загальна сходка чисельністю 728 студентів. На її початку ректор попередив присутніх про заборону загальних сходок. Однак студенти його не дослухалися. 700 студентів проти 28 проголосували за продовження страйку та обструкції, але резолюції ректорові не передали. Після закінчення цієї сходки в аудиторії № 14 зібралися 430 "прибічників порядку". Ректор й їх закликав розійтися, вони прийняли резолюцію стати до занять з 4 лютого і розійшлися [41, арк. 64-64 зв.].

Тим часом у будівлі університету поширювалися прокламації: № 3 від "партії свободомислячих" з осудженням дій Ради старост за "угодовство" з радикалами з Союзної Ради, групи студентів різних курсів (від імені 120 студентів проти проведення страйку і проти Союзної ради і Ради старост), "Ради опозиції", "групи протестуючих" проти "Союзної ради", "Союзної радиц із закликом взяти участь у вуличній демонстрації на Хрещатику 2 лютого.

2-3 лютого (субота і неділя) на Хрещатику і прилеглих вулицях відбувалися демонстрації і сутички з поліцією. Було арештовано до 20 студентів університету. Слідство КГЖУ встановило причетність до організації цих заворушень та активну участь у них і студентів університету [37, 39; 41, арк. 64-64 зв., 84].

Заступник міністра НП Зенгер особисто прибув до Києва. Він наважився 4 лютого відвідати лекції в університеті. Лекція Самофалова за його присутності пройшла безперешкодно, але наступна лекція ректора Фортинського за присутності Зенгера, попечителя та заступника попечителя була зірвана великим натовпом обструкціоністів (до 400 осіб), котрі з піснями вломилася у зачинені двері і заблокувала вихід з аудиторії. Після обміну промовама заступника міністра і деяких студентів, натовп випустив Зенгера з

аудиторії. Той подався до кабінету ректора, де провів нараду з наявними професорами. Професори висловилися за неможливість продовжувати читання лекцій і за негайне припинення занять або на три тижні, або до вересня, а також за негайне покарання винних. Тому невідкладно зібрали Правління університету, яке постановило виключити винних обструкціоністів і просити адміністративну владу вислати виключених з Києва.

4 лютого Комітет старост оголосив про саморозпуск, попечитель розпорядився про закриття університету з 5 лютого на невизначений термін, до особливого розпорядження, а Правління університету вирішило порядок і розмір покарання 79 учасників обструкції, визначеним інспектором студентів. серед покараних переважали “рецидивісти” (учасники заворушень 1900–1902 рр.) та першокурсники [41, арк. 88 зв., 94].

Було вирішено виключити усіх поіменованих з університету (29 студентів юрфаку (1-й і 2-й курси, 1-4-го курсу), 10 математиків (переважно 1-2 курсів), 19 природничників (майже всі 1 курс), 18 медиків (1-2 курс), 3 фізики (1-1-й, 2-2-й)

5 лютого міністр Ванновський санкціонував припинення занять в університеті св. Володимира лише на час прийняття Правлінням рішення у справі обструкціоністів. На це попечитель Вільямінов 7 лютого просив міністра подовжити термін закриття до виселення з Києва виключених студентів. Для охорони аудиторій, актові зали і входу до університету створювалася спеціальна нарада з представників навчального відомства і осіб, призначених генерал-губернатором.

7 лютого у Києві Зенгер отримав шифрограму міністра: “Усіх помічених в обструкціях, співах в університеті, ходінні у шапках, палінні, сходках, слід піддавати суду Правління. Доки повторними виключеннями не видалимо шкідливий елемент, порядку не досягнемо. Міністр фінансів обіцяв, що заходи, прийняті університеті, він накаже прийняти політехнікумі. Ванновський”.

9 лютого Зенгер виїхав до Одеси.

11 лютого в.о. ректора Борецький оголосив студентам про відновлення занять для старшокурсників з 12 лютого. 12 лютого лекції проходили за присутності 4-7 слухачів. Лише на лекції Чиркова було понад 40 медиків. 13 лютого на лекціях присутні по 4-7 слухачів. Однак зросла кількість лекцій з більшою кількістю студентів (5 таких лекцій). 14 лютого на лекціях присутні по 11-60 студентів. 15 лютого – по 1-51 слухачеві. (41, арк. 117, 124-124 зв., 128-128 зв., 132, 140]

18 лютого з 676 допущених у приміщення університету студентів лекції прослухали 146, а з студентами-медиками, котрі слухали без вхідних білетів, – 333. Того дня з’явилася листівка КСР з проханням утриматися тимчасово від активних дій. 19 лютого з 412 студентів слухали лекції 88, а з медиками – 96. [41, арк. 153, 157]

21 лютого міністр секретним циркуляром повідомив усіх попечителів округів, щоб ректори і директори вузів на майбутнє тільки повідомляли до відома місцевим адміністративним властям списки звільнених і виключених за безпорядки осіб, але не вимагали від властей висилки таких осіб з університетських міст, бо така вимога виходить за межі повноважень учбового начальства [64, арк. 2].

4 березня при відновленні лекцій для всіх факультетів і для юристів 1-го курсу була зроблена спроба обструкції: до 11 години ранку в курильці зібралися студенти, співали заборонені пісні, а потім до 15 осіб з них вийшли до коридору і припинили лекції професорів Флоринського, Гуляєва і ректора, намагалися припинити лекцію приват-доцента Самофалова, але зустріли рішучу протидію від студентів 4-го курсу юрфаку. 4 лекції не відбулися через відсутність слухачів. Всього того дня до університету були

допущені 1029 студ., з них на лекції з'явилися 210 (юрфак – 163, істори-ко-філологічний ф-т – 38, медфак – 7, відділення природничих наук – 23, математич-не відділення – 9), а з медиками у клініках і лікарнях – 372. 11 обструкціоністів були помічені і віддані судові Правління. В університеті розкидали прокламації із закликом продовжувати обструкцію. Виявлено 6 прокламацій: 2 за підписом Київської союзної ради (“К обструкції” і Бюлетень № 15), 2 від КСР від 2 березня про арешти під час вуличних демонстрацій 2 і 3 лютого у Києві та 2 від “Совета прогрессивной организации Киевского студенчества”. Свою відозву випустили також старости. З огляду на це ректор, за поданням попечителя, призупинив заняття тимчасово, до закінчення суду Правління [64, арк. 4, 7, 8, 8 зв.].

6 березня Правління на своєму засіданні розглянуло доповідь інспектора студентів та його список на 12 учасників обструкції 4 березня (8 юристів 1-го курсу, 1 юрист 2-го курсу, 3 медики). Правління виключило з університету 8 осіб, а 4-х звільнило без права зворотного вступу до університету. [64, арк. 14-16]

Рішенням ректора занять не було протягом 5-6 березня. 7 березня вони відновилися для всіх курсів від 2-го і для 1-го курсу юрфаку. КСР випустила Бюлетень № 16 з повідомленням, що день відновлення обструкції буде повідомлений пізніше. Тому незважаючи на значне пожвавлення студентів у коридорах університету, порядок відкрито не порушувався.

7 березня до університету пропустили за білетами 842 студенти, з них відвідали лекції 226 (17 філологів та істориків, 163 юристи, 25 математиків, 21 природничик і 89 медиків) і ще 89 медиків слухали лекції у клініках і лікарнях.

7 і 8 березня натовп студентів збирався біля будинку університету і ображав криками і свистом професорів, котрі йшли на заняття. 8 березня попечитель попрохав губернатора послати поліцію для недопущення натовпу біля університету, а тим часом в університеті була застосована хімічна обструкція, і натовп студентів до 30 осіб пройшов коридором співаючи заборонені пісні до 8-ї аудиторії, в якій проф. Цитович читав лекцію студентам III курсу юрфаку. Коли частина обструкціоністів увійшла до аудиторії, двері швидко закрили за наказом помічника інспектора. Це дозволило відібрати у замкнених студентів вхідні білети. Інші демонстранти більше не намагалися проникати до аудиторій [64, арк. 14, 25, 27, 28].

Всього 8 березня до університету пропустили за вхідними білетами 855 чоловік, з них відвідали лекції 373, в т.ч. філологів та істориків – 19, юристів – 172, природничиків – 33, математиків – 23, медиків III – IV курсів – 100. Окрім того без білетів прослухали лекції у клініках і лікарнях 75 медиків IV – V курсів. При цьому медики II курсу на заняття не з'явились взагалі. [64, арк. 29 – 29 зв.]

9 березня о 12 год. дня майже 100 чоловік у студентській формі увірвалися насильницькі з вулиці через хвіртку південного двору і проникнувши у будинок університету в шинелях і з палицями почали гучно співати недозволених пісень, через що проф. Кнауер, приват-доценти Митюков і Пфайфер повинні були припинити читання своїх лекцій. Потім натовп направився до 9-ї аудиторії, в якій проф. Дем-ченко читав тим часом лекцію студентам-юристам 4-го курсу, ударами кулаків відштовхнули від дверей педелів і, озброївшись ослоном, вибили у дверях філенку, але проникнути до аудиторії все таки не змогли, через опір слухачів, і лекція була доведена до кінця. Далі обструктанти хотіли увірватися до кабінету ректора, але інспекторові вдалося втримати їх від цього, при чому вони зі своєї сторони вимагали припинення лекцій, погрожуючи, що, у противному випадку так буде продовжуватись до червня. О 12.30 проф. Ясинський на прохання

студентів-юристів, котрі звернулися у кількості 150 чоловік і пообіцяли йому гарантувати необхідний порядок, почав читати лекцію, однак через застосування хімічної обструкції вона була зірвана. У натовпі було помічено багато осіб невідомих, одягнутих у студентську форму, вірогідно політехніків, котрі після закриття Інституту ще не встигли поїхати з міста. О 14 годині, після оголошення розпорядження попечителя про тимчасове призупинення занять в університеті, натовп студентів, котрий чинив безпорядки, розійшовся без подальших інцидентів [66, арк. 31-31 зв.].

Того дня до університету увійшли за вхідними білетами 770 студентів, з них відвідали лекції 183 особи (28 філологів, 77 юристів, 22 природничники, 4 математики, 159 медиків) та 107 медиків без вхідних білетів у клініках і лікарнях міста [64, арк. 32 зв.].

Попечитель обіцяв міністрові піддати судові винних студентів, тимчасово зупинив заняття і запропонував зібрати Раду університету для обговорення стану справ [64, арк. 30].

11 березня Рада університету висловила за продовження лекцій для студентів 4-5 курсів усіх факультетів і філологів усіх курсів. Одночасно було вирішено звільнити всіх студентів I-II курсів з правом їх нового вступу до університету на загальних засадах. При цьому з'ясувалося, що головними учасниками обструкції 4, 8 і 9 березня були студенти юристи і медики I-II курсів, а на відновлені лекції ходили не більше 50 юристів I курсу з 352, до 40 юристів II курсу з 366, до 15 математиків II курсу, не більше 7 студентів-природничників з 67 [64, арк. 55].

Після закінчення засідання професор Челпанов пішов до міського театру і після закінчення спектаклю зібрав навколо себе до 100 студентів і розповів їм про прийняту резолюцію ради університету. Потім вони провели професора мимо університету до його помешкання і розійшлися. [64, арк. 72 зв.]

13 березня Правління вирішило покарати 11 учасників обструкції 8 березня і 1 учасника обструкції 4 березня таким чином: 9 звільнені на 1 рік без права зворотного вступу до університету св. Володимира, 1 звільнений на 1 рік, 1 виключений з числа студентів без права вступу до всіх вузів відомства МНП. З них 8 юристів, 2 медики, 1 фізик, 1 математик. За участь у демонстрації та обструкції 9 березня покарано 21 студента: 3 звільнені на 1 рік, 14 – на 1 рік без права зворотного вступу до університету св. Володимира, 1 – догана із занесенням до штрафного журналу і позбавлення пільг на 1 рік, 2 – звільнений на 2 роки без права зворотного вступу до університету св. Володимира, 1 – виключений зі студентів університету без права вступу до вузів МНП. Серед них були 9 медиків, 6 юристів, 4 природничники, 2 фізики [64, арк. 44-48 зв.].

18 березня заняття відновилися для старшокурсників. 30 природничників 4-го курсу з 45 зібралися в агрономічному кабінеті і більшістю прийняли резолюцію про неможливість слухати лекції тоді, коли будівля університету охороняється поліцією і коли звільнені їх товариші. Лекції філологів проходили за присутності 3 – 8 філологів I – II курсів, 3 юристів III курсу, 29 юристів IV курсу [66, арк. 70-70 зв.].

19 березня настрої студентів був збуджений, у коридорах було дуже шумно, але демонстрацій і порушення порядку не було. Того дня до університету допущено за білетами 557 студентів. З них відвідали лекції 167, у т.ч. юристів III курсу – 55, юристів IV курсу – 45, математиків – 17, медиків – 97. [64, арк. 76]

Напруга і стихійний напівбойкот тривали в університеті до кінця березня.

Події у Київському університеті і політехнікумі стали каталізатором активізації визвольного руху московських студентів.

Вже наприкінці січня 1902 р. в анатомічному театрі Московського університету було

розвішано листа з Києва від 25 січня про розпочатий 21 січня страйк студентів політехнікуму і розпочатий 25 січня страйк в університеті із закликом до столичний студентів приєднатися до боротьби за спільні інтереси [66, арк. 7].

2 лютого 1902 р. у коридорі Імператорського московського технічного училища був розкиданий “Бюлетень № 1”, котрим повідомлялося, що події у Харкові і Києві викликали до життя Виконавчий комітет Технічного училища, котрий мав на меті домогтися скасування “Тимчасовий правил”, досягнення академічних і політичних свобод. Новостворений Виконком оголосив, що пристав до політичної програми Виконкому об’єднаних земляцтв “Наше Знамя” [66, арк. 7].

Надалі протягом усього терміну загальноросійських заворушень студентства Виконком Технічного училища систематично інформував студентів про всі основні події в Київському університеті і в м. Києві, закликаючи москвичів брати приклад з київських товаришів [66, арк. 20-79].

Нове потрясіння для монархічної державної бюрократії – вбивство бувшим студентом Київського університету С. Балмашовим міністра внутрішніх справ Д. Сипягіна 2 квітня 1902 р. – суттєво похитнуло рішучість місцевої державної та освітньої бюрократії у придушенні студентського визвольного руху.

Протягом 1902–1903 рр. найбільш причетними до безпосереднього проведення в етнополітичному просторі університету завдань Київського комітету РСДРП були студенти А. І. Атаманенко, С. В. Аранович, В. Б. Гальперін, М. В. Вольський, Х. С. Рибак (Рібаков) та деякі інші [38].

Київське охоронне відділення зафіксувало діяльність в університеті членів РСДРП і ПСР [40].

24 березня 1903 р. у студентській курильній було вивіщене оголошення “Комітету старост” про призначення на 12.00 26 березня загально університетської сходки у 14-й аудиторії. 26 березня о 10.00 інспектор студентів довідався від самозваних старост, що збори присвячені питанню вирішення долі портрета Пирогова. Ректор погодився відвідати сходку для прийняття портрета, сподіваючись на невелику кількість учасників, бо тими днями мало студентів відвідувало заняття в університеті. Однак на сходку зібралось майже 500 студентів. Головував студент 4 курсу істори-ко-філологічного факультету О. Гарновський. Вирішили встановити портрет у 14-й аудиторії-місці проведення загальноуниверситетських сходок. Гарновський оголосив порядок денний вичерпанним і частина студентів (“академістів”) розійшлася. Ведення зборів захопили радикальні студенти. Новий голова зборів студент-юрист 4 курсу Володимир Афанасьєв. Спроба інспектора студентів припинити сходку провалилася, йому не дали говорити шумом і свистом. За інспектором вийшло ще до 100 студентів. До університету прийшов у супроводі інспектора попечитель округу. Після наради ректор пішов (біля 15.00) в аудиторію 14, але знайшов її порожньою. Студенти встигли прийняти резолюцію усіма засобами домогтися свободи слова і друку, вимагати скликання Земського собору. Серед учасників сходки була поширена пачка гектографованих у Києві копій прокламації петербурзьких студентів-есерів. Після сходки інспектору з помічниками вдалося скласти список 38 студентів-учасників сходки для передачі до професорського дисциплінарного суду. сходка не завадила проведенню занять в інших аудиторіях, але за малої кількості слухачів. Протягом 27 – 29 березня заняття проходили при незначній кількості слухачів. 27 березня в університеті була поширена листівка КСРОЗО з інформацією про сходку та її рішення [65, арк. 2-3].

КГЖУ за підтримки КОВ систематично виривала з політичного простору університету окремих активних діячів. У квітні 1903 р. арештовані студенти-есдеки А. І. Фарбштейн і П. М. Логачов У червні арештований студент М. В. Вольський з групою робітників за приналежність до міської організації РСДРП [44]. З червня КОВ вело спостереження за приналежними до есерів студентами університету В. Е. Глобою, В. П. Добичиним. Під час осінніх заворушень в університеті під спостереженням опинилися студенти-есери А. Н. Фатєєв і І. С. Гольденберг [45].

Однак окремі решти не змогли суттєво підірвати дієвість етнополітичного простору університету, котрий щороку підпитувався новоприйнятими студентами, а інколи і відновленими виключеннями за політичні вчинки.

Протягом жовтня – початку грудня 1903 р. відбулися значні і численні виступи студентів. З листопада 1903 р. в університеті відбулася демонстрація. 30 грудня 1903 р., після обшуків та арештів, КОВ і КГЖУ розпочали політичне слідство щодо активістів цього виступу [58].

У першій половині грудня 1903 р. на підтримку боротьби університетських студентів застрайкували студенти КПП.

На початку лютого 1904 р. в університеті відбулися студентські маніфестації, під час котрих група осіб, серед яких особливо виділялися активністю В. Дворжицький і П. В. Будянський, які окрім іншого роздавали нелегальну літературу серед студентів [53].

Під час засідання юридичного товариства, присвяченого Б. Н. Чичеріну у будівлі Київського університету розповсюдження листівок РСДРП і співи революційних пісень [52].

У лютому листуванням з Департаментом поліції та Київським губернатором КОВ встановило спостереження за професором С. Булгаковим, котрий пропагує на лекціях з політичної економії соціал-демократичні ідеї [61].

У березні П. Будянський та Ф. С. Юр'єв виступили на похованні студента Лосневського з промовою від імені студентів-соціал-демократів [54].

З лютого в анатомічному театрі відбулася сходка студентів двох молодших курсів медфаку. Попечитель відреагував на неї за підтримки МНП. Він викликав поліцію, котра переписала 83 осіб, в т.ч. 80 першокурсників-медиків, а також 2-х студентів фізмату і не студента Нашевського. Ректор запропонував вважати це зібрання нарадою з курсових справ і обмежитися оголошенням від його імені догани за влаштування зборів без дозволу, а щодо самозваного старости В. Турка обмежитися вже накладеним на нього двотижневим відлученням його від університету [51, арк. 1, 26].

У лютому в університеті спалахнув відкритий конфлікт між новим, радикальним, поколінням “націоналістів” і революційно налаштованими студентами.

27 лютого перед лекцією де-Метца в аудиторії виникла суперечка студентів, котра затримала початок заняття. Потім частина студентів пішла з аудиторії під час лекції. Їх переписав помічник інспектора Знаменський. Після лекції в аудиторії залишилися до 100 студентів, які продовжили сперечатися і розійшлися тільки на вимогу Знаменського. Причиною заворушення стало те, що математик I курсу О. Гаєвський у присутності інших студентів зняв зі стіни курилки № 1 прокламацію. На заперечення студентів Гаєвський заявив, “що має право так чинити виходячи з істинних інтересів і почуттів руського народу, котрі повинні спонукати кожну руську людину боротися з протиурядовою і революційною пропагандою”. На погрозу побити його, Гаєвський відповів, що має право вдарити в обличчя кожного, хто наважиться розвішувати прокламації. А на запитання про його

ставлення до поліції і жандармів, сказав, що вважає інспекцію студентів, поліцію і жандармів захисниками інтересів і прав руського народу. Незважаючи на вигуки “Шпiон! Геть!”, Гаєвський залишався у фізичному кабінеті доти, доки всі студенти не розійшлися на вимогу Знаменського. Але перед тим на сходці вирішили не подавати Гаєвському руки і не називати його товаришем [51, арк. 14-15].

29 лютого керуючий міністерством В. Лук'янов рішуче відмовив на прохання попечителя Харківського НО надати попечителям і ректорам право карати в адміністративному порядку накладенням покарання на студентів у справах з яскраво політичним забарвленням чи прямо політичного характеру, бо це право належить одноосібній владі” [51, арк. 30 зв.].

1 березня 1904 р. о 12.00 у курильній кімнаті № 1 виникла сутичка студентів, котрі читали вивішені на стіні прокламації, та інспектором студентів, двома його помічниками і двома педелями, котрі намагалися зірвати ці прокламації. Студент вдарив у спину інспектора, а коли той наказав йому вийти за ним з кімнати до коридору, інші студенти криками “Геть!” вимусили службовців піти. Педель Осадчук повідомив інспектора, що вдарив його студент 1 курсу медфаку А. Сазонов. Через 15 хвилин студенти виломали двері з курилки на чорний хід, а потім вийшли до коридору, співаючи революційну пісню. Частина демонстрантів розчинилася серед інших студентів у коридорі, а друга повернулася до курилки, де знову були розвішені прокламації. Коли педель Байков їх знімав, якийсь студент вдарив його по голові і в обличчя. Виявилось, що А. Сазонов був виключений з університету за несплату за навчання у першому півріччі 1903–1904 навч. року. [51, арк. 10-10 зв.]

2 березня, у середу, на лекції проф. де-Метца об 11.00 студент Гаєвський повинен був читати свій реферат. Однак до приходу професора з кабінету вийшли студенти, вороже налаштовані до Гаєвського. В аудиторії залишилися тільки приблизно 15 осіб, які і прослухали цю лекцію. У курильній № 1 о 12.00 знову почувся гуркіт у двері на чорний коридор, а потім з приміщення до головного коридору вийшов натовп з вигуками “Бий педелів!”, “Йти з піснями коридорами!”, “До фізичного кабінету!”. Дорогою до фізкабінету студентів зустрів помічник інспектора Краснянський. На вмовляння припинити безлади вони почали скаржитися, що за ними скрізь підглядають. Студенти домоглися від Краснянського обіцянки передати ректорові прохання прибрати педелів, але той у свою чергу вимагав пообіцяти не порушувати у курильці університетських правил і загальних законів. Студенти відмовилися пообіцяти без попереднього погодження з іншими студентами. Краснянський пішов, а 35-40 студентів залишилися у курильці. Тим часом першокурсники-математики зі студентами інших факультетів зібралися у фізкабінеті і до приходу проф. де-Метца почали вимагати видалити Гаєвського, з яким вони не бажали перебувати в одному приміщенні. Гаєвський вийняв незаряджений (?) револьвер і попередив, що застосує його, якщо його битимуть. Меншість присутніх студентів його підтримала. Коли прийшов де-Метц, більшість заявила йому про небажання слухати лекцію у присутності Гаєвського. Де-Метц звернувся до них з промовою. Тим часом ректор наказав Краснянському піти до кабінету і вивести звідти студентів. Студенти у коридорі не радили тому так чинити через надмірне збудження їх товаришів. Краснянський таки пішов після виходу з аудиторії де-Метца. Склалася стихійна сходка з 125–150 студентів, які заявили помічникові інспектора, що вони слухатимуть лекцію тільки за умови, що Гаєвський вийде з аудиторії. Інспектор студентів відмовився задовольнити цю вимогу і повідомив про події попечителя округу телефоном. Ректор наказав зачинити кабінет. Однак

юрист 2 курсу Ф. Юр'єв завив помічникам інспектора, котрі з'явилися виконувати наказ, що присутні студенти слухатимуть лекцію лише за умови видалення Гаєвського. Тим часом з'явилася викликана поліція. Майже 40 студентів встигли вийти з кабінету доки поліція та чолі з самим поліціймейстером йшла коридором. Поліція застала у кабінеті 82-х студентів, переписала і відібрала у них вхідні білети [51, арк. 11-12]. Серед переписаних виявилися 60 математиків, 10 юристів, 5 філологів, 6 медиків. Усім переписаним заборонили вхід до університету, як і іншим студентам, відомим інспекції в якості агітаторів [51, арк. 16 зв.]. Ректор мав намір заборонити їм вхід до університету до великоденних канікул.

На думку інспектора "усі події останнього часу в Університеті представляють прояви боротьби партії безпорядку з патріотичною партією, котра організується. Під впливом подій на Далекому Сході ця партія заявила про своє існування і незважаючи на свою малу чисельність стала діяти вкрай рішуче, збуджуючи проти себе ті елементи, котрі, на жаль, до цих пір панували в Університеті і звикли до безкарного безчинства. Відкритий опір цьому безчинству з боку Пахомова був зустрінутий вимогами видалити його з аудиторії. Останнім часом рух проти Пахомова ослабнув і він слухає лекції безперешкодно. Але він спрямувався проти іншого не менш сміливого прибічника порядку і законності студента Гаєвського.

Відкрито зриваючи прокламації і заявляючи, що він буде протидіяти проявам антиурядової агітації, студент Гаєвський викликав проти себе дику злобу з боку тих, котрі до цих пір вважали себе хазяями в Університеті.

Число прибічників Гаєвського поступово зростає і можна сподіватися, що шляхом посилення цієї патріотичної партії вдасться оздоровити Університет, котрий до цих пір являється вогнищем бродіння, де щодня розповсюджувалися відразливих прокламації і велася майже не приховувана агітація.

...Теперішній час особливо сприятливий для відновлення порядку в Університеті, так як, нарешті, і громадство й індіферентна більшість студентства не співчуває тим, хто у теперішній важкий для нашої вітчизни час вносить смуту у навчальні заклади" [51, арк. 17-17 зв.]

3 березня з'явилася прокламація із закликом студентів прийти на сходку для обговорення дій адміністрації, котра запросила до університету поліцію.

5 березня 1904 р. тимчасово правлячий МНП шифрограмою рекомендував попечителю КНО: "Необхідно підтримати Гаєвського та інших переслідуваних за патріотичний напрям... Відібрання білетів у переписаних схвалюю. Варто також у вигляді попереджувального заходу а не кари заборонити їм тимчасово доступ до університету і піддати їх професорському судові як таких що порушили академічний порядок наполягаючи на найшвидшому розгляді справи щоб одні безпорядки не наслоювалися на інші..." [51, арк. 25].

14 березня розпорядче засідання професорського суду відмовилося розглядати подані ректором матеріали на 82-х студентів і просило ректора доповнити їх по двох моментах. 15 березня ректор поскаржився попечителю на "замасковане бажання" професорів-суддів ухилитися від негайного розгляду запропонованої їм справи і затягнути його до кінця великоденних канікул. На цій підставі Беляєв телеграмою попрохав керуючого МНП дозволити розгляд справи адміністративним чином, керуючим вказівками керуючого МНП від 10 березня 1904 р. 16 березня керуючий МНП шифрограмою такий дозвіл дав [51, арк. 37-37 зв., 38, 42].

Після відповідних дій попечителя професорський дисциплінарний суд 18 березня

вирішив прискорити розгляд справи 82-х, призначивши засідання на Фо-міному тижні, але не розглядати прикладених до матеріалів прокламацій. 19 березня попечитель доручив ректорові справу про безпорядки 2 березня у членів суду і зібрати 20 березня для її розгляду Особливу комісію з деканів, інспектора студентів, помічника інспектора Знаменського під головуванням ректора [51, арк. 46-46 зв.].

На цей ультиматум професорський суд 20 березня відповів згодою негайно розглянути справу.

У середу 24 березня суд прийняв рішення, але повідомив свій вирок ректорові лише 31 березня. 4 студенти виправдані, 13 звільнені від покарання з огляду на вже накладені на них покарання адміністративним чином, 39 студентів отримали зауваження, 16 – догани, 1 переводився у категорію вільного слухача. 9 студентів до суду не з'явилися і їх не обговорювали [51, арк. 54]. Попечитель негайно повідомив це рішення МНП.

2 квітня матеріали судового засідання отримав попечитель і дізнався з них, що суд повністю ігнорував політичну складову вчинків підсудних студентів. Він просив МНП дозволу при оголошенні студентам рішення суду 5 квітня оголосити також про звільнення з університету адміністративним чином головних винуватців безпорядку [51, арк. 55].

4 квітня керуючий міністерством наказав попечителю шифрограмою: “небезпечних для порядку в університеті і неблагонадійних у політичному відношенні вилучайте власною владою без коливання незалежно від того покарані вони судом чи ні. Суд веде свою частину навчальна адміністрація свою у цьому смислі байдуже чи співпадає видалення вашим розпорядженням з оголошенням судового вироку чи ні мається на увазі що навчальна адміністрація накладає свої стягнення не за те за що карає професорський суд Знову прошу діяти рішуче на підставі загальних вказівок неодноразово підтверджених ані під яким виглядом не допускайте подальшого зволікання справи і без того занадто затягнулося Запропонуйте ректорові та інспекторові прикласти усі зусилля до того щоб безпорядки не відновлювалися у випадку потреби забороніть усім сумнівним особам доступ до університету на той чи інший час” [51, арк. 65-65 зв.].

20 квітня ректор Бобрецький доповідав попечителю у справі 2 березня 1904 р. і серед іншого зауважив, “що до останнього часу в університеті Св. Володимира було досягнуто такого спокою, яким він давно вже не користувався, і за всіма видимими ознаками іу найближчому майбутньому немає підстав очікувати порушення порядку, а тому для підтримки спокою, котрому поки не загрожує небезпека, не вбачається необхідності у невідкладному видаленні з університету осіб, котрі за інших умов і в інший час могли б бути визнані небезпечними для порядку. Можна навіть побоюватися, що саме несвоєчасне видалення кількох студентів з університету адміністративним чином, за вказівкою інспекції, без відомого приводу, поза професорським судом і в особливості видалення таких осіб, на котрих професорським судом накладене вже більш м'яке стягнення, здатне було б порушити спокій серед студентів і навіть викликати з боку професорського суду нарікання у тому, що авторитет його підривається адміністрацією, котра посилює на свій розсуд накладені судом стягнення і тим самим немовби відмінюючої винесені ним вирокі... З огляду на це видалення з університету тих студентів, перебування яких в університеті визнається небажаним, я покладав би більш зручним обставити таким чином, щоб воно впливало зі строгого застосування існуючих правил, а не являлося результатом адміністративного бачення” [51, 77-78]. і запропонував під різними формальними приводами звільнити 6-х студентів.

До того часу, протягом 1903–1904 навч. року були вже звільнені з університету

16 студентів: 6 адміністративним чином, 3 рішенням Правління університету як взятих під сторожу КГЖУ, 7 за невнесення платні і не прийнятих назад як небезпечних для спокою університету [51, арк. 82].

19 квітня 1904 р. дисциплінарний професорський суд покарав доганою ще 4-х математиків – учасників заворушення 2 березня, а 27 квітня виніс догану ще одному студентові [51, арк. 89].

15 квітня 1904 року КОВ за участі поліції і жандармів почав арешти членів Київського комітету ПСР та приналежної до нього “Групи студентів соціалістів-революціонерів”, котра діяла головним чином у політехнікумі, але на 1904 р. мала впливове представництво і серед студентства університету [55].

Арешти студентів-есерів певною мірою ослабили вплив есерів в етнополітичному просторі університету. У той же час активізувалася група бундівців та члени “Комітету допомоги постраждалим студентам”, котрі посилено поширювали у “гарячих” точках цього простору свої агітаційні листівки [56]. Тимчасово запанували представники “Студентської організації Київського комітету РСДРП” [59].

15(28) липня 1904 р. Є. Сазонов за підтримки членів БО ПСР вбив міністра внутрішніх справ В. К. фон Плеве.

Друге загострення протиріч в етнополітичному просторі університету 1904 р. було викликане посилення репресивного анти студентського законодавства.

25 вересня 1904 р. цар затвердив “Керівні правила на випадок боротьби зі студентськими безпорядками відомих категорій”, не скасовуючи при цьому дії “Правил, котрі визначають обов’язки учбового начальства і чинів поліції при придушенні студентських безпорядків” від 14 вересня 1901 р. [51, арк. 98 зв.]

28 жовтня 1904 р. у курильці піднята прокламація “Групи студентів – соціал-демократів” про резолюцію сходки студентів від 27 жовтня 1904 р. (арк. 98), котра відбулася в аудиторії № 14 після відмови Железнова читати там лекцію через її надмірну переповненість студентами (понад 600 чоловік). Сходка була приурочена до приїзду в Київ міністра НП і присвячена влаштуванню демонстрації з протестом проти війни і проти існуючого ладу і порядку [51, арк. 99-99 зв.] Супроти вимоги інспектора студентів і ректора студенти відмовилися розійтись. Була викликана поліція для перепису сходки, вилучення вхідних білетів і видалення студентів з будівлі університету. Студенти зустріли наряд поліції у 14-й аудиторії гучним протестом. Деякі студенти повибивали шибки і почали вистрибувати до коридору, а деякі – спускатися водозливними трубами з 3-го поверху униз, до ботанічного саду. Студентів, які тікали коридором, городові затримували оголеними шашками. Кілька десятків студентів, котрі опинилися за межами поліційного оточення, пішли на 2-й поверх голосно вигукуючи: “ректора, кров ллється, поліція рубає студентів шашками”. Інспектор заспокоїв цих студентів, піднявся на 3-й поверх, переконав поліцейських сховати шашки у піхви і через 13-ю аудиторію потрапив до 14-ї, де застав до 250 студентів.

Незважаючи на пояснення прибулого поліцеймейстера, студенти продовжували вимагати видалення поліції, обіцяючи добровільно віддати свої білети інспекторові, або розійтись. Поліціймейстер повідомив ректора, що поліція не здатна переписати студентів без звернення за сприянням до військової команди, що може призвести до кровопролиття. Тому поліцеймейстер просив розпорядження видалити поліцію без переписування студентів, бо учасники сходки дали слово мирно розійтись. Ректор запропонував йому звернутися до попечителя. Поліціймейстер телефоном передав свої аргументи

попечителєві, а той, очікуючи через півгодини появи в університеті міністра, погодився розпустити сходку, але просив помічників інспектора записати відомих їм учасників сходки не виводячи поліції [51, арк. 100-100 зв., 102].

Ця сходка була скликана на противагу наміру “націоналістів” зібратися і піднести вірнопіддану адресу міністрові Глазову. Ініціаторами сходки виступили 26 жовтня коаліційні збори представників від “Групи студентів соціал-демократів”, групи студентів есерів, групи студентів бундівців, Української студентської громади, Польської студентської корпорації та 1-го Київського, 2-го Київського, Волинського і 1-го Тамбовського земляцтв [51, арк. 103].

10 жовтня ректор повідомив попечителя, що не має наміру накладати особливо суворі стягнення на студентів випадково відмічених на сходці 27 жовтня.

17 листопада 1904 р. керуючий МНП шифрограмою рішуче заборонив попечителєві накладати м'які покарання на помічених у сходці: “...Накладення ректором стягнень у сенсі видалення, звільнення і виключення передбачає затвердження попечительською владою, до чого ректор і Ваше Превосходительство уповноважується Височайше схваленими правилами, викладеними у згаданому циркулярі. Нарікання у середовищі студентів не можуть слугувати підставою для відступу від правил запропонованих до відома і керівництва” [51, арк. 117].

Усього вдалося переписати 39 студентів і 3 слухачів, з котрих були 17 студентів юрфаку (переважно 2-й – 3-й курси), 8 філологів (майже всі 1-й курс, 2-4-й), 7 медиків (2-й – 4-й курси), 5 природничиків (2-1 курс, 1-3-й, 1-4-й, 1-2-й), 2 математики (2-й і 4-й курси). 20 з них засуджені до переведення зі студентів у вільні слухачі, 12 – до догани, 4 – до зауваження, 2 – до позбавлення наданих їм пільг, 1 – звільнений від покарання. 3 вільних слухачі-фармацевти позбавлені права відвідування університету до кінця поточного півріччя [51, арк. 118, 119-124].

3 жовтня 1904 р. КОВ розпочало систематичне спостереження за студентами університету М. Ш. Іоффе (причетний до Київського комітету РСДРП), А. Є. Шостаком і А. Р. Френкелем (причетних Київської організації РСДРП), [60] бувшим студентом університету А. Х. Книжником (причетним до групи анархістів-комуністів) [62].

Протягом доби 23 листопада 1904 р. були проведені масові арешти учасників нелегальних організацій – активістів студентських сходок і демонстрацій в університеті і КПІ [57].

У 1904 р. скориставшись тимчасовим послабленням есерів і соціал-демократів через систематичне виключення студентів тимчасово до трійки лідерів політичного руху серед студентів університету увійшов “Комітет допомоги постраждалим студентам”.

Своєрідними анклавми “політичної і громадянської свободи” були студентська курильна кімната на першому поверсі та аудиторія № 14 університету. Особливо впертою та активною була боротьба революційно налаштованої частини студентів за недоторканність “курилки” від зазіхань педелів і помічників інспектора студентів очистити це приміщення від революційної і політичної агітації і пропаганди. Коридори головного корпусу університету постійно ставали місцями групових, а подекуди й масових сутичок “політиків” та “академістів”, інтернаціоналістів і націоналістів тощо.

Протягом цих років через Київські ГЖУ та Київське ОВ пройшло понад 70 справ і дізнань стосовно студентів і викладачів Київського університету (з викладачів до сфери уваги їх потрапив С. Булгаков за “викладання соціал-демократичних ідей”).

Висновки.

1. Внутрішній етнополітичний простір Київського університету суттєво видозмінився протягом революційної ситуації (1900–1904 рр. Ці зміни стосувалися як характеру та умов функціонування цього простору, так і власне його структури. І відбувалися вони як під впливом внутрішньо університетської академічної і політичної боротьби (студентство ↔ адміністрація університету, студентство ↔ реакційні професори, студенти-“політики” ↔ студенти-“академісти”, студенти-революціонери ↔ студенти-прибічники “порядку”, студенти-есдеки ↔ студенти-есери ↔ студенти-бундівці, викладачі-демократи ↔ університетська адміністрація, викладачі-демократи ↔ консервативно-реакційна професура), так і зовнішніх чинників (страйковий рух робітників, активізація міських осередків політичних партій та організацій, взаємодія з революційним студентством інших університетських міст імперії, вплив вищої і регіональної державної бюрократії на адміністрацію університету та реакційну частину студентства тощо).

2. Для етнополітичного простору університету св. Володимира, як і для всіх вузів України, була характерна сезонність функціонування. На час офіційних канікул він практично завмирав. У такому ж стані він опинявся під час репресивних закриттів університету рішенням університетської адміністрації, що майже щорічно практикувалося протягом досліджуваного періоду з метою нейтралізації студентського визвольного руху.

3. Тимчасові репресивні закриття університету, широко практиковані протягом досліджуваного періоду, впливали лише на кількість студентів, котрі були суб'єктами загальноміського етнополітичного простору. Студенти-постійні мешканці міста та студенти-партійні функціонери, навпаки, отримували додатковий час і можливості для безпосередньої політичної діяльності серед городян і тим самим сприяти активізації етнополітичного простору м. Києва.

4. Тимчасові репресивні закриття університету сприяли також посиленню безпосереднього впливу університетського етнополітичного простору на етнополітичний простір України і, у меншій мірі, на такий же простір Європейської Росії завдяки тому, що політизовані студенти поверталися у рідні місцевості чи роз'їжджалися у пошуках тимчасового заробітку і притулку з Києва і там включалися у місцеве політичне життя, або навіть ініціювали його виникнення.

5. Етнополітичний простір університету на початку ХХ ст. залишався невід'ємною частиною загальноміського та загальноімперського етнополітичного простору. Однак протягом визрівання і загострення революційної ситуації в імперії і місті його значення для розвитку загального етнополітичного простору суттєво зменшувалося.

6. Ідеологічне поле етнополітичного простору університету складалося з ідейно-політичного світобачення діючих у цьому просторі суспільних і політичних груп студентів, викладачів та адміністрації і розвивалося в умовах перманентного протиборотства останніх.

7. Ні одна з представлених в ідеологічному полі етнополітичного простору університету світоглядних та політичних теорій чи програм не була в повній мірі адекватною реальним процесам в суспільно-економічному і політичному житті тодішнього українського суспільства. Генеруючись через посередництво студентства і викладачів у свідомість київських городян, вони суттєво деформували через суспільно-політичну активні останніх функціональне поле загальноміського етнополітичного простору.

На наш погляд, безумовно потребує подальшого поглибленого вивчення, як проблема розвитку етнополітичного простору м. Києва 1900–1907 рр., так і проблема еволюції власне етнополітичного простору Київського університету та етнополітичних просторів інших

вищих і середніх навчальних закладів міста доби вступу буржуазної індустріалізації українства у нову, більш високу стадію свого розвитку – стадію індустріально-бюрократичну трансформації.

Поглиблене вивчення визначеної у пропонованій статті проблематики дозволить ефективніше вирішувати подібні проблеми доби становлення незалежної Української держави, а також дозволить відтворити максимально можливу повну картину формування української нації промислово-індустріального типу як найважливішої підвалини відновлення української державності.

Використана література:

1. Адресная и справочная книга "Весь Киев" на 1900 г. Издатель М. Л. Радомирский / Составил И. Д. Петров. – К. : Типография Петра Барского, 1900. – 21 с. рекламы, 2 с., 14 с., LIV с. 827 столбца, 7 с. рекламы, V с.
2. Бубнов Н. М. Сага о правой профессуре Университета Св. Владимира / Н. М. Бубнов. – К., 1917. – 16 с.
3. Верба І. В. Замітки до новітньої української історіографії (1960–1990-ті рр.) / І. В. Верба // Магістеріум. – 2001. – Вип. 7: Історичні студії. – С. 32-35.
4. Волковинський В. Революційний тероризм в російській імперії і Україні (друга половина XIX – початок XX ст.) / В. Волковинський, І. Ніконова. – К. : Старий світ, 2006. – 416 с.
5. Гломозда К. Ю. Стан української історіографії та визначення її ролі в сучасному суспільстві / К. Ю. Гломозда // Магістеріум. – 2004. – Вип. 17: Історичні студії. – С. 81-91.
6. Головченко В. Від "Самостійної України" до Союзу визволення України: Нариси з історії української соціал-демократії початку XX ст. / В. Головченко. – Харків : Майдан, 1996. – 190 с.
7. Голуб А. І. Українська соціал-демократія і міжнародний соціалізм: сторінки політичної історії (кінець XIX – перша чверть XX століття): навч. посібник / А. І. Голуб / Дніпропетровський держ. ун-т. – Дніпропетровськ, 1998. – 92 с.
8. Гунчак Т. Україна: перша половина XX ст.: Нариси політичної історії / Т. Гунчак. – К. : Либідь, 1993. – 288 с.
9. З іменем Святого Володимира. Київський університет у документах і матеріалах та спогадах сучасників : у 2-х кн. / упоряд. : В. Короткий, В. Ульяновський. – К. : Заповіт, 1994. – Кн. 1. – 1994. – 391 с.; Кн. 2. – 1994. – 453 с.
10. Історія Київського університету / відп. ред. О. З. Жмудський. – К., 1959. – 628 с.
11. Історія Української РСР : у 8 т., 10-ти кн. / голов. ред. кол. : Ю. Ю. Кондуфор (голов. ред.) та ін. – К. : Наукова думка, 1978. – Т. 4. Україна в період імперіалізму (1900 – 1917). – Ред. кол. : Ф. Є. Лось (відп. ред.). – 531 с.
12. История Киева : в трех томах, четырех книгах. – Том второй. Киев периода позднего феодализма и капитализма. – К. : Наукова думка, 1984. – 464 с.
13. Календарь и справочная книга на 1907 год гор. Киева. – К. : б. изд., б. г. – 474 с.
14. Кравченко Б. Соціальні зміни і національна свідомість в Україні XX ст. / Б. Кравченко. – К. : Основи, 1997. – 423 с.
15. Марахов Г. И. Киевский университет в революционно-демократическом движении / Г. И. Марахов. – К. : Вища школа, 1984. – 118 с.
16. Нариси історії Київського Національного Університету ім. Т. Г. Шевченка. 1834–2004 / авт. кол. : В. В. Різун, М. С. Тимошик, А. Є. Конверський та ін. – К. : Науково-видавничий центр "Наша культура і наука", 2004. – 440 с.
17. Непорожня Г. А. Суспільно-політична діяльність учителів і учнівської молоді України в 1900 – першій половині 1907 р. / В. Й. Борисенко, Г. А. Непорожня / М-во освіти і науки України, НПУ ім. М. П. Драгоманова. – К., 2002. – 149 с.
18. Нестеренко А. А. Очерки истории промышленности и положения пролетариата Украины в конце XIX и начале XX в. / А. А. Нестеренко. – М. : Госполитиздат, 1954. – 308 с.
19. Омелянчук І. В. Черносотенное движение на территории Украины (1904–1914) / І. В. Омелянчук. – К., без изд., 2000. – 168 с.
20. Павко А. І. Політичні партії, організації в Україні: Кінець XIX – початок XX століття: Зародження, еволюція, діяльність, історична доля: Кінець XIX – лютий 1917 р. / А. І. Павко. – К., 1999. – 248 с.
21. Первая всеобщая перепись населения Российской Империи, 1897 г. XVI. Киев-ская губерния. – Б. м.: Типография кн. В. П. Мешерского, 1904. – 6 с., XII с., 287 с.

22. *Попова Т.* Историография сегодня: три штриха с резюме к проблеме институционального кризиса / Т. Попова // Историографічні дослідження в Україні. Вип. 19. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2008. – С. 42-72.
23. *Ремезовский И. Д.* Киевский университет: страницы революционной борьбы / И. Д. Ремезовский. – Киев, 1984. – 68 с.
24. *Ходос М. Р.* Материалы по статистике населения г. Киева / М. Р. Ходос / ЦСУ УССР. Киев. окруж. стат. бюро. – Жмеринка : Киев. окрлит, “Красный Печатник”, 1926. – 189 с., 2 с
25. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (ЦДАК України), ф. 274, оп. 1, спр. 447, 222 арк.; спр. 448, 222 арк.; спр. 449, 320 арк. спр. 450, 268 арк.; спр. 451, 366 арк.; спр. 452, 320 арк.
26. ЦДАК України, ф. 274, оп. 1, спр. 456, 603 арк.; спр. 485, 221 арк.; спр. 486, 229 арк.; спр. 487, 234 арк.; спр. 488, 112 арк.
27. Там само, спр. 506, 252 арк.
28. Там само, спр. 517, 235 арк.; спр. 518, 226 арк.; спр. 519, 241 арк.; спр. 520, 235 арк.
29. Там само, спр. 521, 414 арк.
30. Там само, спр. 522, 273 арк.; спр. 523, 273 арк.; спр. 524, 208 арк.; спр. 525, 258 арк.; спр. 526, 213 арк.; спр. 527, 302 арк.; спр. 528, 301 арк.; спр. 529, 263 арк.
31. Там само, спр. 536, 155 арк.
32. Там само, спр. 561, 244 арк.; спр. 562, 246 арк.
33. Там само, спр. 563, 196 арк.
34. Там само, спр. 566, 238 арк.
35. Там само, спр. 573, 208 арк.
36. Там само, спр. 581, 257 арк.
37. Там само, спр. 647, 259 арк.; спр. 468, 259 арк.; спр. 549, 454 арк.
38. Там само, спр. 653, 561 арк.; спр. 665, 347 арк.; спр. 666, 58 арк.; ЦДАК України, ф. 275, оп. 1, спр. 17, 56 арк.
39. ЦДАК України, ф. 274, оп. 1., спр. 654, 330 арк.; спр. 655, 280 арк.; спр. 656, 499 арк.
40. Там само, спр. 15, 78 арк.; спр. 35, 43 арк.
41. ЦДАК України, ф. 707, оп. 262 (1903), спр. 4, 14 арк.
42. Там само, спр. 12, 25 арк.
43. ЦДАК України, ф. 707, оп. 262(1902), спр. 4, 165 арк.
44. ЦДАК України, ф. 275, оп. 1, спр. 91, 112 арк.
45. Там само, спр. 94, 37 арк., спр. 105, 35 арк.; спр. 146, 37 арк.; спр. 148, 32 арк.
46. ЦДАК України, ф. 707, оп. 262 (1904), спр. 1, 22 арк.
47. Там само, спр. 11, 13 арк.
48. Там само, спр. 15, 20 арк.
49. Там само, спр. 16, 8 арк.
50. Там само, спр. 18, 3 арк. Ф. 707, оп. 262 (1904), спр. 9, ч. II,
51. Там само, спр. 9, ч. II. 144 арк.
52. ЦДАК України, ф. 274, оп. 1, спр. 889, 64 арк.
53. Там само, спр. 890, 260 арк.
54. Там само, спр. 891, 145 арк.
55. Там само, спр. 906, 674 арк.; спр. 907, 419 арк.; спр. 908, 397 арк.; спр. 909, 359 арк.; спр. 910, 411 арк.; спр. 911, 239 арк.; спр. 912, 138 арк.; ЦДАК України, ф. 275, оп. 1, спр. 420, 202 арк.
56. ЦДАК України, ф. 274, оп. 1., спр. 942, 76 арк.
57. ЦДАК України, ф. 275, оп. 1, спр. 313, 6 арк.
58. Там само, спр. 316, 98 арк.
59. Там само, спр. 318, 2 арк.
60. Там само, спр. 328, 32 арк.; спр. 329, 33 арк.
61. Там само, спр. 356, 16 арк.
62. Там само, спр. 549, 53 арк.
63. ЦДАК України, ф. 274, оп. 1, спр. 1133, 159 арк.
64. ЦДАК України, ф. 707, оп. 262 (1902), спр. 2, 144 арк.
65. Там само, оп. 262 (1903), спр. 12, 25 арк.
66. Там само, оп. 262 (1902), спр. 1, ч. 1, 147 арк.

А н н о т а ц и я

Стаття посвячена выясненню места и роли Университета Св. Владимира в этнополитическом пространстве г. Киева в условиях индустриально-бюрократической трансформации украинского общества на этапе революционной ситуации 1900–1904 гг. Впервые в украинской историографии автором сделана попытка очертить влияние студенчества, преподавательского состава и администрации Киевского университета на идеологическое и функциональное поля этнополитического пространства г. Киева, Украины и Восточной Европы в первые годы XX ст.

Ключевые слова: университет, этнополитическое пространство, индустриально-бюрократическая трансформация, студенчество, бюрократия, наемная интеллигенция, освободительное движение, революционная ситуация.

A n n o t a t i o n

Article is devoted finding-out of a place and a role of university of St. Vladimir in ethnopolitical space of Kiev in the conditions of industrially-bureaucratic transformation of the Ukrainian society at a stage of a revolutionary situation 1900–1904. For the first time in the Ukrainian historiography the author makes attempt to outline influence of students, teaching structure and administration of the Kiev university on ideological and functional parts of the ethnopolitical space of Kiev, Ukraine and the Eastern Europe in the first years of the twentieth century.

Keywords: university, ethnopolitical space, industrially-bureaucratic transformation, students, bureaucracy, hired intelligency, liberation movement, revolutionary situation.

Савчинський В. Е.

Севастопольський державний технічний університет

ПЕРІОДИЧНА ПРЕСА: ЦЕНЗУРНА ПОЛІТИКА РОСІЙСЬКОГО УРЯДУ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ СТ.)

У статті автор спробував проаналізувати деякі аспекти цензурної політики російського уряду щодо періодичних видань, зосередившись безпосередньо на тому, яка саме тематика статей викликала занепокоєння, яким чином влада намагалась будувати свої відносини з періодичними виданнями.

Ключові слова: російське самодержавство, цензурно політична, суспільно-політичне життя.

Одним з осьових гасел ліберальних рухів, які виступаючи за утвердження засад демократичного суспільства, намагаються модернізувати суспільну дійсність у бік демократизації, є проблема вільної преси. Неодноразово питання свободи слова порушувалось у ході європейських революцій ХІХ ст., адже в умовах невибудованих та недосконалих демократичних інститутів модерного суспільства, вільна преса мала відігравати ключову роль у формуванні громадянського контролю за владними структурами. В умовах ХІХ ст., як у Європі так і Російській імперії, преса була основним джерелом поширення інформації, що зумовлювало її надзвичайний вплив на формування громадської думки. З другої половини ХІХ ст. у Російській імперії відбувається стрімкий розвиток журналістики, що супроводжується кількісним зростанням періодичних видань, на сторінках яких з'являються статті з різною тематикою та проблематикою. У цих умовах влада за допомогою механізмів цензури намагається контролювати, спрямовувати, обмежувати різноманітну за змістом та аудиторним спрямуванням інформацію, що подається у періодичних виданнях. Саме добір методів та механізмів цензурного контролю